

Kirjat

KETTUJEN PUOLESTA

Isaiah Berlin, *Vapaus, ibmisyyden ja historia*. Suomentanut Timo Soukolan ja esipuheen kirjoittanut Juha Sihvola. Gaudeamus, Helsinki 2001. 276 s.

Essee oli latvialais-brittiläiselle filosofille ja aatehistorioitsijalle Isaiah Berlinille (1909–1997) keskeinen kirjoitusmuoto. Timo Soukolan suomentama ja Juha Sihvolan esipuheella varustettu esseekokoelma on tervetullut lisä filosofiseen kirjastoomme. Riassa syntynyt, mutta koulutuksensa Oxfordin yliopistossa saanut Berlin työskenteli käytännöllisesti katsoen koko elämänsä mainitussa yliopistossa (tosin hän vieraili kaksi kertaa diplomaatin tehtävissä). Berlin kuuluu ainakin toistaiseksi suomessa huonosti tunnettujen filosofien joukkoon. Hänen erottelunsa positiivisen ja negatiivisen vapauden käsitteiden välillä kyllä tunnetaan tunnetuina nimeltä, mutta hän ei ole ollut suomalaisten filosofien mielenkiinnon keskeisimpiä hahmoja.

Filosofi ja aatehistorioitsija

Omien sanojensa mukaan Berlin jätti keski-ikässä filosofian taakseen ja ryhtyi työskentelemään aatehistorian parissa mm. venäläisen radikaalin Alexander Herzenin vaikutuksesta. Berliniä lukiessa hänen väitteensä vaikuttaa omituiselta, sillä esimerkiksi nyt julkaistun kokoelman esseissä ei filosofinen ote katoa myöhäisemmässäkään tuotannossa. Lausuntoa selittävä tekijä lienee, että 20- ja 30-luvulla Oxfordissa muodissa olleessa filosofisessa suuntauksessa, loogisessa empirismissä, erottelu filosofian ja (filosofian) historian välillä oli terävä. Toinen selittävä seikka on se, että Berlin kiinnostui poliittisesta filosofiasta aikana jolloin vallitseva brittiläinen näkemys oli, ettei 'poliittista filosofiaa' aidossa mielessä ollut olemassakaan. Kolmas ja

ehkä merkittävin tekijä oli Berlinin kasvava epäusko sellaista filosofian edistyskertomusta ja sen mukana tuomaa itseluottamusta kohtaan, joka oli yleistä häntä ympäröineille filosofeille. Lisäksi hänen vieraantumistaan itseään ympäröivästä filosofiasta selittää hänen tuntemansa mielenkiinto tuon ajan brittifilosofialle vähemmän klassisia ajattelijoita kohtaan, joita olivat mm. Machiavelli, Herder, Voltaire ja Vico.

Berlinin mukaan poliittinen filosofia on aina sidoksissa sitä ilmentäviin elämään koskeviin ajatuksiin sekä asenteisiin ja poliittiset käsitteet voidaan ymmärtää ainoastaan yhteydessä kysymysten kehikkoon, jossa niitä käytetään. Muussa tapauksessa käsittelemme vain alkeellisia ja kriittistä tarkastelua vaille jääneitä poliittisia näkemyksiä. Berlin on historiallisuuden suhteen hyvinkin radikaali. Hän kirjoittaa, että politiikan tutkiminen liittyy erottamattomasti "[...] jokaiseen muuhun filosofisen tutkimuksen muotoon, vaikka pikku-maiset saivartelijat ovat sokeudessaan sitä kuinka yrittäneet erottaa." (s. 45). Poliittisuuden kautta hän sitoo kaiken filosofian aikaan ja paikkaan kiinni. Berlin muistuttaa lukijaa historiallisuuden merkityksestä kirjoittaessaan arvostavassa sävyssä Vicosta, jonka mukaan "[...] ymmärtääkseen vastauksia täytyy ymmärtää kysymyksiä, jotka askarruttavat kyseistä aikakautta tai kulttuuria; kysymykset eivät ole muuttumattomia eivätkä omiamme muistuttavat kysymykset välttämättä syvällisempiä kuin meille vieraat." (s. 174).

Pluralisti par excellence

Vaikka Berlinin esseeit liikkuvat otsikkojensa puolesta monenlaisissa aiheissa niin pohjimmiltaan lähes kaikki kirjoitukset ovat tekemisissä samojen teemojen kanssa. Ne nimittäin toimivat antiteesinä kolmelle dogmille, jotka ovat hänen mukaansa dominoineet länsimaista ajattelua ainakin Platonista lähtien:

1. Kuhunkin aitoon kysymykseen on vain yksi ja vain yksi oikea vastaus.
2. Oikeat vastaukset tällaisiin kysymyksiin voidaan periaatteessa tietää.
3. Oikeat vastaukset eivät voi olla ristiriitaisia.

Toisin sanoen Berlin kirjoittaa pluralismin puolesta ja "yhden totuuden" -ajattelunmal- leja vastaan (kts. s. 200). Esseessä "Utopismin kuihtuminen länsimaaisessa ajattelussa" Berlin lainaa Kantia ja sanoo ihmisen olevan kuin kiero puuta, josta ei ole koskaan saatu mitään suoraa ja että ihmistä koskevissa kysymyksissä täydellinen ratkaisu ei ole edes periaatteessa mahdollinen. Siksi jokainen määrätietoinen pyrkimys täydellisen vastauksen löytämiseen on omiaan johtamaan paitsi pettymykseen ja epäonnistumiseen niin myös inhimilliseen kärsimykseen (kts. s. 167).

Sama ajatus näkyy myös vastavallistusta käsittelevässä sekä "Romanttisen tahdon korottaminen" -esseissä. Viimeksi mainitusta on peräisin yllä oleva luettelo, jota vastaan Berlin romantiikan kautta kirjoittaa. Berlinin mukaan romantiikka-liike teki vaarallisen erehdyksen olettaessaan, että moraalit ja politiikka ovat taideteokseen verrattavia alueita ja että poliitikon tulee olla nerokas taiteilija, joka käsittelee kansalaisia esteetisen näkemyksenä mukaan. Mutta liikkeen saavutus oli, että se onnistui heikentämään uskoa yhteen ainoaan objektiiviseen ihmiskunnalle kuuluvaan päämäärään, jonka saavuttamiseksi mikään uhri ei ole liian kova. Vallistuksen keskeiseksi ajatukseksi Berlin asettaa ihmisen olemusta koskevan idean, jonka mukaan ihmisluonne on olennaisesti yksi ja sama ajasta ja paikasta riippumatta. Kun vallistuksen kannattajat sitten tämän pohjalta ryhtyivät päättämään yleisiä totuuksia ihmisen päämääristä ja uskoivat siten pystyvänsä pyyhkimään pois irrationaaliset ihmisten toimintaa ohjaavat järjestelmät, astuivat he vaaralliselle tielle. Erityisesti usko siihen, että oikein käytetyn järjen

avulla voidaan pelastaa ihmiset kurjuudelta ja ohjata heidät kohti viisautta ja onnea on, Berlinin mukaan ollut lähde monelle myöhemmälle tragedialle.

Samat teemat näkyvät myös kokoelmaan valitussa ”Onko enää mitään politiikan teoriaa” -artikkelissa. Siinä Berlin todistelee, että poliittisen teorian kysymykset eivät ole luonteeltaan empiirisiä sen paremmin kuin formaalejakaan vaan filosofisia. Jos kysymme kantalaisittain ”Minkälaisessa maailmassa poliittinen filosofia [...] on mahdollista?”, on meidän vastattava siihen, että sellaisessa maailmassa, jossa tavoitellaan ristiriitaisia päämääriä (kts. s. 110). Poliittinen filosofia, joka ei ole vain käsitteiden selventämistä, on mahdollista yhteiskunnassa, jossa on lupa kyseenalaistaa perimmäiset tavoitteet ja oletukset ja tämä käy päinsä vain pluralistisessa yhteiskunnassa.

Kauimpana esiin nostamistani teemoista liikkuu esse nimeltä ”Historiantutkimuksen tieteellisyydestä”, jossa Berlin peilaa historiantutkimusta positivistiseen luonnontieteen ihannetta vastaan ja päätyy korostamaan, että historiantutkimuksen kohteet ovat luonteeltaan erityisiä ja jopa ainutlaatuisia. Siten historiantutkimus ei pyri etsimään yleisiä lakeja. Sen sijaan kokoelman tunnetuin ja vaikutusvaltaisin kirjoitus ”Kaksi vapauden käsitettä” on luettavissa edellä esitetyn luettelon teesiä antiteesinä. Vaikka Berlinin tekemää kahden vapauden käsitteen erottelun osuvuutta on kritisoitu, toimii Berlinin tunnetuksi tekemä erottelu lähtökohtana valtaosalle poliittista vapautta käsittelevälle keskustelulle. Se joko hyväksytään tai sitten sitä kritisoidaan, mutta siitä lähdetään liikkeelle (Berlin itse antaa kunnian jaottelusta Benthamille, mutta nykykeskustelussa se kulkee Berlinin nimissä.)

On huomattava, ettei Berlin pyri tekemään kaiken kattavaa analyttistä tutkimusta ’vapauden’ -käsitteestä vaan tutkii ainoastaan sen kahta historiallista käyttötapaa. Näitä hän nimittää ’positiiviseksi’ ja ’negatiiviseksi’ vapauden käsitteiksi. Tunnetun fraasin mukaan Berlinin erottelussa on kysymys ’vapaudesta *johonkin*’ (positiivinen) ja ’vapaudesta *jostakin*’ (negatiivinen). Hieman valaisempaa on ehkä kutsua negatiivista vapautta ’esteiden poissaoloksi’ ja positiivista vapautta ’itsetoteutuksen vapaudeksi’. Negatiivinen vapaus on täten ”yksinkertaisesti se alue, jolla ihminen voi toimia oman tahtonsa mukaan” (s. 48-49) ilman, että kukaan muu voi hänen toimintansa rajoittaa. Positiivinen vapaus perustuu yksinkertaisimmillaan yksilön tahtoon

olla oma herransa, joka toimintana ilmenee ’itsetoteutuksena.’ Kuten Berlin itsekin toteaa, näiden kahden käsitteen välillä ei tässä vaiheessa ole suurtakaan eroa. Mainitut yleisesti käytettävät luonnehdinnat ovat ilmeisen yksinkertaisia ja erityisesti positiivisen vapauden käsite jää hämärän peittoon. Vasta niiden tulkintahistoria erottaa ne toisistaan dramaattisesti. Vaikka Berlin kirjoittaa yllättävänkin vaikeaselkoisesti ja lukijan on välillä työlästä seurata mitä hän itse sanoo ja milloin hän puhuu ’historian suulla’ niin esseestä paljastuu lopulta kolme erilaista vastakohtaparia, joiden avulla Berlin tarkentaa ja havainnollistaa erotteluaan. Kommentaattorit ovat esittäneet hieman toisistaan poikkeavia luonnehdintoja näistä kontrasteista, mutta uskoakseni emme tee suurta vääryyttä seuraavilla luonnehdinnoilla:

1. Vapaus todellisena tai efektiivisenä kykyinä toteuttaa haluamiaan pääriä vs. muodollinen vapaus eli rajoitusten puuttuminen.
2. Vapaus autonomiana eli rationaalisenä itseohjauksena vs. vapaus toteuttaa mielihalujaan.
3. Vapaus poliittisena osallisuusena tai kollektiivisena itsetoteutuksena vs. yksityisyytenä tai oikeutena yksityisyyteen.

Näistä kontrastipareista, joista ensimmäinen on aina positiivisen vapauden muoto, käy ilmi, miksi Berlin on huolissaan positiivisen vapauden tulkinnoista. Ne ovat hänen mukaansa johtaneet inhimillisiin katastrofeihin erilaisten totalitaristen valtioiden muodossa. Sillä askeleet efektiivisestä vapaudesta rationaalisen itsetoteutuksen kautta kollektiiviseen itsetoteutukseen ovat askeleet kohti yhden totuuden ohjaamaa valtiomuotoa. Kun ihmiset alkavat puhua ’rationaalista’ itseohjauksesta, muodostavat he helposti ”objektiivisen” kuvan siitä mitä on olla rationaalinen ja tällä on tietysti normatiivisia seurauksia sille, kuinka rationaalisen ihmisen tulisi elää. Kun tästä otetaan vielä seuraava askel ja ryhdytään puhumaan kansakunnan itsetoteutuksesta, ollaankin jo toteuttamassa valtiota, jota ohjaavat ihmiset ”tietävät paremmin” mitä yksilöiden tulee tehdä ollakseen oikeanlaisia kansalaisia ja tällaisella ajattelumallilla on tunnetut yhteiskunnalliset seuraukset.

Vaikka Berlin näyttääkin kallistuvan voimakkaasti yksilönvapautta korostavan

negatiivisen vapauden puolestapuhujaksi, hän ei aseta negatiivisen vapauden maksimointia yhteiskunnallisen järjestyksen korkeimmaksi päämääräksi: ”En tahdo väittää yksilönvapauden olevan liberaaleimmassaakaan yhteiskunnassa ainoa tai edes tärkein yhteiskunnallisen toiminnan mittapuun.” (s. 94) Tämä on looginen seuraus Berlinin pluralistisesta filosofiasta. Meidän ei ole edes periaatteessa mahdollista järjestää valtiota sellaisen mallin mukaisesti, jonka avulla kaikki ihmisten päämäärät voitaisiin toteuttaa ristiriidattomasti (kts. s. 94). Ihmisillä on vapauden lisäksi muita arvoikkaita päämääriä, kuten tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus, jotka ovat usein ristiriidassa toistensa kanssa. Kaikkea ei voi saada, ja siksi ihmisten elämä yhteiskunnan jäsenenä on aina tasapainoilua, hyvittämistä ja sovittelua.

”Kaksi vapauden käsitettä” -esseen kanssa miltei yhtätunnetussa ”The Hedgehog and the Fox” (jota pituutensa vuoksi ei tässä kokoelmassa julkaistu) Berlin kirjoittaa Tolstoista ajattelijana, jolla on ketun tapaan useita ajatuksia. Ketun vastakohtana hän näkee siilin, jolla on vain yksi ’universaali’ viesti. Berlinin omalla kohdalla, voimme sanoa, että hän itse on pikemminkin siili, mutta hänen viestinsä oli tehdä tilaa ketuille ja puhua heidän puolestaan.

Ich bin Berliner?

Ajatuksen Berlinin suomennoskokoelman kustantamiseen Gaudeamukselle antoi teoksen esipuheen kirjoittanut Juha Sihvola. Hän kertoi ammentaneensa Berlinin pluralismista aineksia kirjaansa *Toivon vuosituhat* ja toisaalla mm. John Gray on Berlinin avulla arvostellun liberalismien valtavirtauksia. Berlinin esseet ovatkin ajatuksia herättäviä ja niissä on varmasti paljon ammennettavaa itse kullekin. Suomennos puolustaa paikkaansa myös sillä, että Berlin on ollut Suomessa melko huonosti tunnettu ajattelija, joka kuitenkin on tutustumisen arvoisen.

Sami Syrjämäki